

А.М. Ткаченко, О.В. Коваленко

ДІАГНОСТИКА БАНКРУТСТВА В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Розглянуто питання відповідності і значимості діагностики фінансового стану кожної стадії антикризового управління. Діагностику банкрутства визначено як ретроспективне, оперативне і перспективне дослідження господарської діяльності та процесу управління підприємством, направлене на виявлення параметрів кризового розвитку за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення слабких ланок і "вузьких місць".

© А.М. Ткаченко,
О.В. Коваленко, 2009

Рассмотрены вопросы соответствия и значимости диагностики каждой стадии антикризисного управления. Диагностика банкротства определена как ретроспективное, оперативное и перспективное исследование хозяйственной деятельности и процесса управления предприятием, направленное на выявление параметров кризисного развития с помощью реализации комплекса исследовательских процедур, выявления слабых зон и «узких мест».

The article analyzes issues of adequacy and role of diagnostics in all stage of anti-crisis management. The diagnostics of bankruptcy is defined as a retrospective, operative and prospective study of enterprise's economic activity and management process that is directed to identification of parameters of crisis development by using comprehensive researches and to finding weak spots and "bottlenecks".

Діагностику як спосіб розпізнавання стану соціально-економічної системи за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур і виявлення в них слабких ланок і «вузьких місць» відносять до методів непрямих досліджень. Елементи соціально-економічних систем, властивості яких підлягають визначенню, зазвичай недоступні для безпосереднього спостереження і виміру, тому варто досліджувати не їхні параметри, а параметри процесів, породжуваних елементами цих систем і доступних для вимірів. Діагностика – це функція, яка через інформацію пов'язує дослідників з ринками, споживачами, конкурентами, зі всіма елементами зовнішнього середовища та безпосереднього оточення.

На цей час склалося кілька концепцій діагностики, в кожній з яких існують свої об'єктивні особливості. До них відносяться такі концепції, як аналітична, консалтингова, інформаційна, антикризова. Суть антикризової діагностики полягає в тому, що діагностика формує комплексну оцінку неплатоспроможних підприємств через функції управління: економічну, функціональну, технічну, соціальну, фінансову, менеджменту та організації, зовнішнього середовища підприємства, стратегічну. Дана концепція комплексно охоплює весь процес дослідження об'єкта й дозволяє з максимальною точністю поставити діагноз [3, 19].

Об'єктом діагностики може бути як складна, високоорганізована динамічна система (вся економіка країни, окрема галузь, конкретна фірма чи організація будь-якої форми власності), так і будь-який елемент цих систем (внутрішнє середовище організації, конкретні види ресурсів, виробничі функції, організаційна структура, собівартість і т.д.). Діагностика банкрутства є одним з необхідних етапів процесу антикризового управління, оскільки саме її результати дають можливість визначити глибину кризи, її масштаби, реальність і очікуваний час виникнення ситуації банкрутства, обґрунтувати заходи, необхідні для його подолання, оцінити можливості підприємства щодо подолання кризи і прогнозування наслідків подальшого розвитку ситуації.

В економічній науці питанням діагностики банкрутства підприємств приділяється значна увага. Це зумовлено тим, що від того, наскільки об'єктивно проведено оцінку ступеня ймовірності банкрутства, залежить ринкова вартість (ціна) підприємства, його інвестиційна привабливість, а процедура банкрутства призводить до порушення макроекономічної рівноваги.

У зв'язку із цим необхідно визначити відповідність і значимість діагностики фінансового стану кожній стадії антикризового управління.

Результати наукових досліджень з указаної проблематики присвячені, як правило, оглядам методик ранньої діагностики банкрутства та їх порівняльній характеристиці. Даним питанням присвячені роботи вітчизняних науковців В.О. Василенка, Л.О. Лігоненко, О.М. Скібіцького, Л.С. Ситник, О.О. Терещенка та інших. Однак фактично відсутні роботи з визначення поняття «діагностика» банкрутства та місця, яке воно посідає в системі категорійного апарату антикризового управління і значимості діагностики кожної з існуючих кон-цепцій.

Система антикризового управління володіє властивостями, які додають особливий механізм управлінню: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікації і своєчасного ситуаційного реагування, а також можливість ефективно використовувати потенціал підприємства і неформальні методи управління. Ці особливості механізму антикризового управління обумовлені і завданнями, які вирішує діагностика: своєчасне розпізнавання симптомів, чинників і причин кризи, що наближається, класифікація її і вироблення заходів, які необхідно вжити [7, 6].

Економічна діагностика і превентивна санація багаточисельних загроз фінансової неспроможності, організаційної дисфункції за інших аномалій є, на наш погляд, основними поняттями, що конституують процес антикризового управління в цілому. Звідси випливає, що діагностика є функцією і специфічною стадією антикризового управління [7, 9].

Як комплексне економічне дослідження діагностика має власну логіку і структуру, це вихідний пункт для прогнозу альтернативного розвитку підприємства. Система діагностики повинна відповідати усім вимогам управляючої системи: виконання функцій управління, наявність зворотного зв'язку, адаптивність. Дослідження кризових явищ потребує вивчення прояву економічних законів та категорій ринкової економіки в умовах різних видів підприємств і об'єднань, їх специфіки на кожному етапі розвитку ринкових відносин. Сучасні методи діагностики можна класифікувати за чотирма групами: загально-наукові методи; методи стратегічного аналізу; методи економічного аналізу; економіко-математичні методи [4, 190-195].

Необхідно зауважити, що досить результативні методики аналізу фінансового стану суб'єкта господарювання – позичальника розроблено банківською наукою і практикою (Укр-ексімбанк, 1999 р., Ощадбанк, 2000 р., Промінвестбанк, 2001 р., НБУ, 2003 р.), оскільки саме ринкове середовище змусило банки працювати в даному напрямку більш інтенсивно.

Діагностика банкрутства – це ретроспективне, оперативне і перспективне дослідження господарської діяльності та процесу управління підприємством, направлене на виявлення параметрів кризового розвитку за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення слабких ланок і "вузьких місць".

Ціль діагностики банкрутства – встановити діагноз підприємства як об'єкта дослідження і дати висновок про його стан на дату завершення цього дослідження і на перспективу. Здійснивши мету на підставі даних діагнозу, можна буде виробити правильну і грамотну економічну (політичну, соціальну) політику, стратегію і тактику [2, 385].

Завдання діагностики банкрутства можна сформулювати таким чином:

1) дослідження базових показників та виявлення індикаторів проблемності на основі ретроспективного аналізу фінансового стану підприємства. Всесторонній аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на фінансово-економічне та техніко-технологічне становище підприємства;

2) визначення чинників, які характеризують рівень ризику і форми прояву банкрутства за допомогою оперативного дослідження;

3) вироблення адекватних заходів із запобігання банкрутству і усунення причин проблемності шляхом проведення перспективного дослідження господарської діяльності та процесу управління підприємством.

На нашу думку, необхідно розрізнати управління, яке передбачає початок розробки та реалізації антикризових заходів після того, як загроза життєдіяльності стає очевидною, та управління, яке реалізує попереджувальну реакцію на зміни, що очікуються. Такий підхід дозволяє виділити різновиди антикризового управління – реактивний, який ще можна назвати стабілізаційним, оскільки він стабілізує кризову ситуацію, та превентивний, який включає «профілактику» кризи і забезпечення стійкого функціонування й подальшого розвитку підприємства.

Ми не можемо погодитися з думкою російських економістів [7, 13], які класифікують діагностику за такими напрямками: елемент регулярного менеджменту, превентивної санації та кризового стану, оскільки управління складними системами, до яких відноситься підприємство, априорі є антикризовим на всіх етапах його функціонування і розвитку, а вміння передбачати, розпізнавати кризу, яка наближається і яку також не можна вважати статичним становищем, повинно визначати ефективність управлінських рішень. Тому відокремлювати діагностику, на наш погляд, можна за такими напрямками, як елемент превентивного антикризового управління та стабілізаційного антикризового управління.

Стабілізаційне антикризове управління реалізується в тих випадках, коли показники функціонування системи суттєво нижчі від нормативного рівня, не задовольняють запитам об'єкта управління та цільовим настановам суб'єкта, значно нижче показників стану аналогічних об'єктів. Головне завдання стабілізаційного антикризового управління полягає в подоланні занепаду, стабілізації фінансово-економічного становища та створення передумов підйому. Процедура стабілізаційного антикризового управління поширюється на «лікування» неплатоспроможності, включаючи реорганізаційні процедури банкрутства (спостереження, зовнішнє управління, фінансове оздоровлення).

Превентивне антикризове управління реалізується з метою запобігання кризовим явищам. Цей підвид включає в себе оцінку ймовірності виникнення кризової ситуації; розробку та вжиття заходів, які спрямовані на підвищення опірності підприємства впливу критичних факторів завдяки більш ефективному використанню потенціалу підприємства; управління процесом переходу підприємства в якісно новий стан.

Залежно від такого розмежування підвидів антикризового управління можна визначити цілі діагностики. Отже, на стадії превентивного антикризового управління цілями діагностики будуть: моніторинг як зовнішніх, так і внутрішніх процесів і факторів для оцінки можливості настання кризи; діагностика фінансового стану з метою раннього виявлення ознак кризового розвитку, визначення «небезпечних» зон для товаровиробника; діагностика фінансової стабільності, визначення її виду тощо. При цьому особливу увагу приділяють операційній і фінансовій діяльності підприємства, ідентифікуючи слабкі сигнали про кризу. Швидкість, вірогідність, повнота результатів діагностики є основними домінантами в діагностиці, оскільки дозволяють скоротити час не тільки в її проведенні та визначенні реального стану та реальних можливостей підприємства, але й, крім того, це дозволяє значно скоротити час для прийняття оптимальних антикризових рішень, а також час для їх реалізації.

Першочерговим завданням діагностики на стадії стабілізаційного антикризового управління є забезпечення виживання виробничо-господарської системи за допомогою швидкого, чіткого аналізу поточної ситуації для відновлення (збереження) платоспроможності; максимізація грошової маси, оскільки для виходу з кризової ями необхідний маневр останньої з метою заповнення розриву між їхнім витрачанням та надходженням. Діагностика, відслідковуючи і оцінюючи ключові сфери діяльності підприємства – аналізуючи тим самим його фінансовий стан, беззбитковість, матеріальні і фінансові потоки, оцінює ризик виникнення банкрутства й можливості його подолання. Таким чином, діагностика служить базою для впровадження антикризових заходів. Крім того, необхідно відзначити, що активне антикризове управління ґрунтується на фундаментальній діагностиці – поглибленому аналізі кризових параметрів, здійснюваній на основі методів факторного аналізу та прогнозування [3, 23].

В антикризовому управлінні найчастіше саме від часу ухвалення відповідного рішення залежить подальше існування підприємства, тому діагностика банкрутства повинна відповідати таким вимогам:

1) результати діагностики повинні бути критерієм оцінки якості менеджменту підприємства;

2) діагностика повинна відповідати вимогам фінансової стратегії, що забезпечує ефективне управління ризиком банкрутства;

3) діагностика повинна ґрунтуватися як на кількісних, так і на якісних характеристиках діяльності підприємства і використовувати результати всіх форм фінансового аналізу;

4) форми і методи діагностики повинні бути універсальними і застосовуватися підприємствами на будь-якій стадії їхнього розвитку;

5) діагностика повинна підпорядковуватися цілям і завданням державного нагляду і контролю за діяльністю суб'єктів господарювання;

б) система показників повинна мати високий рівень формалізації і меншою мірою залежати від індивідуальних особливостей підприємства.

Залежно від масштабів, цілей і напрямів здійснюваних перетворень, а також доступної інформації про проблемні сфери діяльності доцільно проводити експрес-діагностику та фундаментальну (поглиблену або загальну) діагностику. Кожне підприємство потребує постійного моніторингу свого поточного становища. Експрес-діагностикою є миттєвий погляд на господарську ситуацію, коротке дослідження різних аспектів діяльності підприємства з метою виявлення проблемних сфер в управлінні в цілому і отримання попередніх оцінок поточного стану. Експрес-діагностика найчастіше є першим етапом перетворень, проведених із залученням сторонніх консультантів, допомагає виробити єдине бачення керівництвом і командою зовнішніх консультантів поточного стану і проблем підприємства. Експрес-діагностика проводиться з метою отримання невеликої кількості ключових, найбільш інформативних показників, що дають точну і об'єктивну картину поточного фінансового стану підприємства та динаміки його економічного розвитку. Фундаментальна діагностика передбачає здійснення якісного аналітичного дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища господарюючого суб'єкта, зокрема макроекономічної системи, технологічного укладу, особливостей стану ринків та сегментів, сильних і слабких сторін підприємства, його стратегічної позиції, ринкової та сегментної позиційності продукції, а також головних функцій і напрямів діяльності підприємства. Результати такої роботи є основою для визначення як стратегії перетворень в досліджуваних сферах діяльності, так і переліку конкретних заходів для досягнення запланованих результатів. Комплексна діагностика дозволяє визначити поточний стан справ і оцінити інноваційний потенціал підприємства, детально вивчити проблеми, окреслені на етапі експрес-діагностики, і виявити причини їх виникнення.

Фундаментальна діагностика здійснюється за такими основними етапами.

Систематизація основних зовнішніх і внутрішніх чинників, що зумовили кризисний розвиток підприємства.

Проведення комплексного фундаментального аналізу з використанням спеціальних методів оцінки впливу окремих чинників на кризисний фінансовий розвиток. Тут використовуються такі методи фінансового аналізу, як кореляційний аналіз, комплексний аналіз фінансових коефіцієнтів, SWOT-аналіз.

Прогнозування кризового фінансового розвитку підприємства під негативною дією окремих чинників. Такий прогноз здійснюється на основі розробки спеціальних багатофакторних регресійних моделей та інших методів фундаментального аналізу.

Прогнозування здатності підприємства до нейтралізації загрози банкрутства за рахунок внутрішнього фінансового потенціалу. Даний етап передбачає зниження рівня фінансових ризиків за рахунок зменшення поточних витрат і загального розміру зобов'язань, забезпечення зростання чистого грошового потоку, позитивної зміни фінансових показників.

Остаточне визначення масштабів кризового стану підприємства. Ідентифікація масштабів кризового фінансового стану повинна включати

аналітичні і прогностичні результати фундаментальної діагностики банкрутства і пропонувати можливі напрями відновлення фінансової рівноваги.

Фундаментальна діагностика банкрутства дозволяє отримати найбільш розгорнену картину кризового стану і конкретизувати форми і методи майбутнього оздоровлення.

Діагностика може проводитись за такими напрямками досліджень, систематизованими автором за результатами вивчення запропонованих методик: маркетингова діагностика, аналіз людського капіталу, організаційно-управлінський аналіз, аналіз виробничого потенціалу, досліджень і розробок, аналіз інформаційних систем.

Експрес-діагностика характеризує систему регулярної оцінки кризових параметрів фінансового розвитку підприємства, що здійснюється на базі його фінансового обліку за стандартними алгоритмами аналізу. У процесі аналізу окремих сторін кризового фінансового розвитку підприємства використовуються такі стандартні його методи: горизонтальний (трендовий) фінансовий аналіз; вертикальний (структурний) фінансовий аналіз; порівняльний фінансовий аналіз; аналіз фінансових коефіцієнтів; аналіз фінансових ризиків; інтегральний фінансовий аналіз, заснований на Моделі Дюпона. Таким чином, система експрес-діагностики банкрутства забезпечує раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства і дозволяє вжити оперативних заходів щодо їх нейтралізації.

При глибокій фінансовій кризі система експрес-діагностики повинна доповнюватися системою фундаментальної діагностики, яка включає в себе такі методи: повний комплексний аналіз фінансових коефіцієнтів; тут розширюється система показників-індикаторів можливої загрози банкрутства; кореляційний аналіз, при якому проводиться ранжування окремих факторів за ступенем їх негативної дії на фінансовий розвиток підприємства; SWOT-аналіз – дослідження характеру сильних і слабких сторін підприємства в розрізі окремих внутрішніх факторів, а також позитивного або негативного впливу окремих зовнішніх факторів, що обумовлюють кризовий фінансовий розвиток підприємства; дискримінантний метод, заснований на використанні емпіричних коефіцієнтів [9, 112-113].

Найбільш поширеним методичним підходом до діагностики стану та загрози банкрутства є коефіцієнтний підхід, який передбачає використання певного переліку спеціальних фінансових коефіцієнтів – індикаторів стану підприємства. Передусім слід з'ясувати сутність терміна "фінансовий коефіцієнт", під яким слід розуміти різноманітні відносні показники, що розраховуються шляхом співставлення певних абсолютних показників господарсько-фінансової діяльності підприємств, інформація про які відображається у фінансовій та інших видах звітності. Діагностика кризового стану та виявлення загрози банкрутства на базі використання фінансових коефіцієнтів передбачає: формування системи оціночних показників; розрахунок їх величини; проведення горизонтального, порівняльного та еталонного аналізу.

Основними методологічними принципами формування системи показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства є:

- адекватність системи показників завданням діагностичного дослідження;
- наявність інформаційного забезпечення для розрахунку значення показників, проведення динамічного та порівняльного аналізу;
- можливість чіткого визначення алгоритмів розрахунку показників-індикаторів кризи, що забезпечує тотожність їх економічного розуміння та тлумачення;
- можливість накопичення статистичної бази стосовно рівня та динаміки зміни показників, охоплення показниками усіх найважливіших напрямів (сфер) оцінки фінансового стану підприємств, у яких можуть знаходити відображення кризові явища, що притаманні їх діяльності;
- оптимальна чисельність показників з кожного напрямку дослідження;
- можливість чіткого та однозначного визначення негативного значення або негативної динаміки [10, 71-72].

Система показників-індикаторів кризового стану та загрози банкрутства включає показники ліквідності, показники стану та структури капіталу, показники оборотності та рентабельності підприємства.

Простим для застосування та поширеним прийомом діагностики є побудова балансових (агрегатних) моделей оцінки фінансового стану. Під агрегатами слід розуміти абсолютні оцінні показники, що розраховуються за спеціальними методиками на базі показників звітності та управлінського обліку підприємств. Ідентифікація кризового стану та виявлення загрози банкрутства передбачає порівняння між собою певних агрегатів та формулювання діагностичного висновку за визначеними правилами оцінки (залежно від результатів порівняння). Найбільшого поширення набула балансова модель, описана в працях В.Ковальова [5, 68].

Широке визнання для проведення діагностики набули також матричні моделі ідентифікації стану підприємства. Матричні моделі діагностики кризового стану та виявлення загрози банкрутства передбачають побудову діагностичної матриці, кожен квадрат якої характеризується певним співвідношенням показників господарсько-фінансової діяльності підприємства або розрахованих оціночних агрегатів та ідентифікується як певний стан підприємства. Для діагностики банкрутства за допомогою матричних методів широко використовується звітна форма № 3 „Звіт про рух грошових коштів”.

Високий ступінь імовірності прогнозування кризового стану розвитку підприємства має діагностика банкрутства на базі застосування статистичних моделей. Статистичні моделі діагностики банкрутства являють собою спеціальним чином обчислену дискримінантну функцію (границю), у якості аргументів якої використовуються фінансові коефіцієнти-індикатори, що найбільшим чином обумовлюють розвиток кризи, а значення (Z -рахунок) – дозволяє ідентифікувати ступінь (ймовірність) загрози банкрутства. Побудова статистичної моделі передбачає математичну обробку інформації про результати господарсько-фінансової діяльності двох однорідних (за галуззю, обсягом діяльності тощо) сукупностей підприємств-об’єктів спостереження, одна з яких охоплює підприємства, що визнані банкрутами, інша – підприємства, що продовжують нормально функціонувати.

У ринковій економіці найбільшого поширення набули трьохфакторна та п’ятифакторна моделі Альтмана, модель Спрингейта, Тафлера та Тисшоу, розробки вітчизняних вчених – Давидової-Белікова та інші.

Слід зазначити, що діагностика українських підприємств за зарубіжними статистичними методиками не дозволяє об’єктивно ідентифікувати їх стан, оскільки порушуються три найважливіші умови коректного застосування статистичних моделей:

часова відповідність, яка передбачає застосування моделі в тому періоді часу, у якому вона безпосередньо розроблена, або з незначним лагом запізнення;

відповідність об’єкта оцінювання, яка передбачає застосування моделі для оцінки вірогідності банкрутства підприємств, що відповідають параметрам вибірки, зробленої для створення моделі;

відповідність методики визначення параметрів моделі, яка потребує точного дотримання методичних прийомів оцінки показників, що були використані при розробці моделі [9, 79].

Подібні моделі розумно застосовувати як додатковий, а не основний інструмент фінансового аналізу. Крім того, використання цих моделей в Україні є недоцільним через ряд причин. По-перше, моделі розроблені на основі даних фінансової звітності американського зразка.

По-друге, на показники діяльності українських підприємств великий вплив мають чинники неекономічного характеру та зовнішні фактори (в першу чергу інфляція). По-третє, багато коефіцієнтів не мають такого впливу на фінансовий стан підприємств в Україні, як у розвинутих країнах, і навпаки. Пропоновані граничні значення часто недосяжні для вітчизняних підприємств. По-четверте, у вітчизняній фінансовій звітності переважно застосовується оцінка окремих активів за історичною вартістю, тому дані балансу в цій частині не відповідають реальній ринковій вартості майна підприємства, що призводить до перекручування даних.

Крім того, слід зауважити, що відсутність в Україні статистичних матеріалів по підприємствах – банкрутах не дозволяє скорегувати методику обчислення вагових коефіцієнтів і граничних значень з урахуванням специфіки українських економічних умов, а визначення цих коефіцієнтів експертним шляхом не забезпечує їхньої достатньої точності. Розходження у специфіці економічної ситуації і організації бізнесу між Україною і розвиненими ринковими економіками впливають і на сам вибір фінансових показників, використовуваних у моделях іноземних авторів.

Висновки. Проведене дослідження сутності діагностики банкрутства та її значення в системі антикризового управління дозволяє визначити діагностику банкрутства як ретроспективне, оперативне і перспективне дослідження господарської діяльності та процесу управління підприємством, направлене на виявлення параметрів кризового розвитку за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення слабких ланок і "вузьких місць". Діагностика є функцією і специфічною стадією антикризового управління, тому залежно від розмежування підвидів антикризового управління можна сформулювати цілі діагностики, а відносно масштабів і напрямів здійснюваних перетворень, а також доступної інформації про проблемні сфери діяльності доцільно проводити експрес-діагностику та фундаментальну (поглиблену або загальну) діагностику із застосуванням широкого спектра методик.

Література

1. Андрущак Є.М. Діагностика банкрутства українських підприємств // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 118-124.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: [навч. посібник]. – 2-ге вид, виправл. і доп. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 504 с.
3. Картохіна Н.В. Діагностика фінансового стану підприємства як основа для прийняття рішень у системі антикризового управління // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 9 (88). – С.19-24.
4. Коваленко О.В. Удосконалення внутрішньогосподарського антикризового механізму // Механізм регулювання економіки: Міжнар. наук. журнал. – Суми, 2009. – № 4 (44). – Т. 2. – С. 190-195.
5. Лігоненко Л.О., Тарасюк М.В., Хіленко О.О. Антикризове управління підприємством: [навч. посібник]. – К.: КНТЕУ, 2005. – 377 с.
6. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: моногр. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
7. Трененков Е.М., Дведенидова С.А. Діагностика в антикризисном управлении // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 1. – С. 3-25.
8. Фокіна Н.П. Прогнозування криз та банкрутств промислових підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2 (20). – С.76-79.
9. Хотомлянський О.Л., Знахуренко П.А. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 111-118.
10. Шірінян Л.В. Визначення фінансової стійкості страхових компаній і підприємств // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 70-81.

Надійшла до редакції 11.05.2009 р.